

باسمه تعالی

## بانکداری اسلامی و جایگاه آن در نظام اقتصاد اسلامی

### موضوع علم اقتصاد و انواع نظام های اقتصادی

موضوع اصلی علم اقتصاد تخصیص کارای عوامل تولید محدود ما بین خواسته های نسبی نامحدود بشر است. شاید به جای تخصیص کاراً (Efficient) از تخصیص بهینه (Optimum) استفاده کنیم نتایج بهتری حاصل شود زیرا در تخصیص بهینه عدالت (Justice or Equity) نیز مدنظر است که گمشده دیرینه جوامع بشری است که خود نیز تعریف خاصی دارد که بعداً توضیح داده خواهد شد.

براساس نظریه اقتصاددانان غربی مانند خانم جون رابینسون (Joan Robinson) لازمه برقراری هر سیستم اقتصادی یک سری قاعده می باشد که ایدئولوژی خاص آن توجیه کننده این قواعد بوده و وجدان فردی ای که کوشش می کنند آنها را به انجام برسانند آنرا تکمیل میکند. او نیز معتقد است که ایدئولوژی را می توان جایگزین مناسبی برای فطرت بشری دانست.

سالیان درازی است که موضوعات فوق در کلاسهای درس نظام سرمایه داری تدریس نمی شود زیرا آنها را مفروض می دانند در حالیکه مجدداً باید این مطالب بالاخص برای نظام اقتصادی اسلام احیا شده و به صورت جدی و سیستماتیک و علمی پیگیری شود. بشر تاکنون از سه سیستم اقتصادی بحث کرده است، یکی سیستم اقتصادی سرمایه داری (Capitalism). دراشکال مختلف نظام سرمایه داری مانند اقتصاد کلاسیکی - اقتصاد نئوکلاسیکی و نیز اقتصاد کینزی (Keynesian Economics) و نئو کینزی (Neo-Keynesian) مفروضات اخلاقی خاصی وجود دارد که توجیه کننده نوع تفکر اقتصادی می باشد. ولی از آنجا که عادت بر حذف اینگونه مفروضات بوده است تصور اشتباه بر این است که اقتصاد سرمایه داری عاری از قواعد اخلاقی است.

دیگری سیستم اقتصادی کمونیستی (Communism) و بالاخره سیستم اقتصادی اسلامی (Islamic) است.

جهان بینی و پایه های فلسفی و اعتقادی گوناگون رفتار اقتصادی انسان ها و سهم عوامل تولیدی و بالاخره هدف غائی بشر است که نوع سیستم اقتصادی را مشخص می کند و **الا** پایه های اصلی هر نظام اقتصادی در مفهوم کلی آنها یکسان است. هر **ایدئولوژی** فلسفی و اعتقادی حسب ظن خود نظام اقتصادی خاصی را شکل می دهد. بنابراین بنا به گفته خانم جون رابینسون هر سیستم اقتصادی **ایدئولوژی** خاصی به همراه دارد که ما آن ایدئولوژی را زیر بنا می نامیم.

گاهی سوال میشود که چند نوع علم اقتصاد داریم؟ با توضیحات بالا نباید شبهه ای بوجود آید ولی برای عده ای گمراه کننده شده است. توضیح آنکه آنچه که در هر سیستم اقتصادی مشترک است و ما آن را "علم اقتصاد" می نامیم عبارتند از تعریف و محتوا و تابع ریاضی مفاهیم زیرمانند:

- 1- پول و بهره
- 2- سرمایه و سود
- 3- پس انداز و سرمایه گذاری
- 4- تولید
- 5- بازار و توزیع

که فرصت توضیح آنها در این یادداشت وجود ندارد ولی خواننده علاقمند میتواند به دو جلد کتاب شهید سید محمد باقر صدر تحت عنوان "اقتصاد ما" و نیز مقالات و کتب این نویسنده مراجعه کند.

همانطور که ذکر شد در بنیان هر سیستم اقتصادی ایدئولوژی خاصی نهفته است. فردگرایی (Individualism) و لذت جویی انفرادی (Selfishness) و حرص (Greed) ایدئولوژی نظام سرمایه داری بوده تولید اشتراکی - دفاع و حفظ منافع طبقه کارگر به منظور جلوگیری از استثمار این طبقه ایدئولوژی کمونیسم بوده و تعاون و همکاری در تولید و مصرف و فطرت گرایی ایدئولوژی نظام اقتصادی اسلام است. اسلام تنها نگران طبقه کارگر نیست بلکه نگران معشیت تمام انسانها چه مسلمان چه غیر مسلمان است. ناگفته نماند که تولید در تمام نظامهای اقتصادی اشتراکی است ولی درآمد و مصرف اشکال مختلفی به خود می گیرند.

هر سه سیستم اقتصادی به محدود بودن عوامل تولید و خواسته های نسبی بیشتر بشر اذعان دارند ولی اختلاف آنها در نحوه رسیدن به هدف فوق می باشد

## شاخصه های اقتصاد اسلامی و تاریخچه آن

در اینجا برای درک بهتر موضوع لازم است توضیح داده شود که اولاً دو سیستم سرمایه داری و کمونیستی بر اساس رهنمودهایی که از عقل (wisdom) بشر صادر می شود بنا شده اند در حالیکه در سیستم اقتصاد اسلامی وحی (divine rules) نقش اساسی را به عهده دارد.

ثانیاً دو سیستم سرمایه داری و کمونیستی خالقیت خداوند را مانند نظام (سیستم) اسلامی قبول دارند لیکن ربوبیت خداوند را برخلاف سیستم اسلامی قبول ندارند.

معنای ربوبیت آن است که خداوند هر لحظه با تمام افراد بشر بوده و ناظر افعال و نیات آنها می باشد.

ثالثاً در سیستم اسلامی اعتقاد ما مسلمانان بر این است که وحی حق و تو (veto power) بر عقل بشر دارد زیرا تمام مخلوقات و دستورات او در بهترین صورت ممکن تنظیم شده است و هرگز در طول تاریخ در آنها تجدید نظر نشده و نمی شود که این برخلاف یافته های تجدیدنظر شده مستمر بشر در طول تاریخ می باشد.

اعتقاد راسخ مسلمانان که بر اساس قرآن و سنت تنظیم شده است بر این است که عدول در اجرای دستورات خداوند ثمری جز زیان و خسران برای بشر ندارد و اگر احکام واقعی اسلام که خود حاوی عدالت می‌باشند در جامعه پیاده شود فلاح و رستگاری برای آن جامعه به وجود خواهد آمد.

اینکه بشر تا چه حد بتواند این دستورات را به صورت واقعی در جامعه اجرا کند بستگی به تلاش آنها دارد ولی عدم توانایی پیاده کردن کامل احکام نمی‌تواند دلیل موجهی برای قدم برداشتن باشد.

### از شاخصه‌های اقتصاد اسلامی عبارتند از:

حذف نرخ بهره (ربا) در تمام فعالیت‌های اقتصادی، اینکه بهره همان ربا هست یا نه و تعریف آن چیست بعداً توضیح داده خواهد شد.

- حذف بازار پولی
- حذف سفته بازی نسبت به کلیه کالاهای با دوام
- اعتقاد به مکانیزم بازار ولی به صورت مدیریت شده
- داشتن سه بازار نیروی انسانی - بازار سرمایه و بازار کالا
- دادن اختیار به نیروی انسانی (کار Labor) برای دریافت سهم خود از طریق دستمزد ثابت یا مشارکت در تولید یا مشارکت در سود

• توابع مطلوبیت به هم پیوسته ( Interdependent Utility Functions ) در مصرف

• توجه متقابل ( Mutual Concern ) نسبت به هم‌نوع

• وجود جامعه که حاصل جمع تک تک افراد تشکیل دهنده آن به علاوه تعامل بین آنها می‌باشد.

**توجه:** هریک از اصطلاحات اقتصادی فوق بعداً در صورت نیاز تعریف شده و توضیح داده خواهد شد.

تاریخچه اقتصاد اسلامی به زمان حکومت حضرت رسول (ص) و حضرت امیر (ع) بر می‌گردد و در طول تاریخ نمونه‌هایی از این سیستم به چشم می‌خورد، ولی مع الاسف به دلیل اشاعه سیستم‌های دیگری غیر از اقتصاد اسلامی - مقاومت نیروهای الحادی و عدم خود باوری و همچنین قصور مسلمانان در مطالعه، درک و پیاده کردن آن از دلایل جدید بودن پدیده ای است که قدمتی بیش از 1400 سال دارد. ولی باعث خوشحالی است که هم به دلیل بیداری مسلمانان و نیز ورشکستگی دو سیستم سرمایه‌داری و کمونیسم توجه برخی از اندیشمندان به سوی این سیستم که منشا وحی دارد جلب شده است.

انجمن دانشجویان مسلمان آمریکا و کانادا و نیز دانشجویان اروپایی از دهه‌های شصت و هفتاد موجب مطرح شدن این سیستم گردیده و تاکنون مقادیر متناهی تز کارشناسی ارشد و رساله دکترا در زمینه‌های مختلف این نظام مبین این ادعا است.

مجلات معتبر علمی در زمینه‌های مختلف اقتصاد اسلامی که حتی در کشورهای صنعتی پیشرفته منتشر می‌شود گامی موثر در این زمینه محسوب می‌شود.

این نهضت و حرکت سازنده از طرف مسلمانان و دانشمندان غیر مسلمان به خصوص پس از بحران مالی جهانی (Global Financial Crisis) مورد توجه بیشتر کشورهای صنعتی پیشرفته قرار گرفته و یکبار دیگر صحت استناد به حق و توی وحی بر عقل به تأیید و اثبات رسیده است.

باید امیدوار بود که بشر از لجاجت در اجرای احکام و دستورات الهی دست برداشته و به سوی آنها دست دراز کند. البته باید متذکر شد که این احکام و دستورات محدودیتهایی برای رفتار انسانها به وجود می‌آورد که ثروتمندان جهان مانع از این حرکت هستند در حالیکه بشریت هزینه های گزافی برای عدول از آن تاکنون پرداخته است.

از جمله این هزینه ها، هزینه مربوط به بیکاری- تورم- توزیع ناعادلانه درآمد و ثروت و سیکلهای اقتصادی می‌باشد. به عنوان نمونه در حدود دو سال قبل هزینه بیکاری برای کشور آلمان در یکسال برابر 80 میلیارد دلار بوده است. در صفحات آینده نشان خواهیم داد که حذف بهره (ربا) و نیز حذف سفته بازی، شرط لازم برای ایجاد اشتغال کامل بوده و از سیکلهای اقتصادی جلوگیری خواهد کرد.

## بانکداری اسلامی و جایگاه آن در نظام اقتصادی اسلام

اصولا بانکداری در هر نظام اقتصادی مانند قلب در بدن انسان است. ساز و کار بانکداری نیز باید مانند قلب منظم و سیستماتیک باشد و هرگونه نوسان در ضربان قلب و فشار خون بیماریهای خاص به وجود خواهد آورد.

نوسانات اقتصادی در جامعه سرمایه‌داری مبین این واقعیت است که ضربان قلب اقتصادی آن نظام تنظیم نشده است. دستورات الهی در مورد تحریم ربا (بهره) برای ایجاد نظم و اعتدال در جریان خون اقتصادی می‌باشد. بی‌نظمی و عدم اعتدال بانکداری ربوی در نظام سرمایه‌داری ناشی از آن است که اولاً بهره بانکی اجازه نمی‌دهد که تمام پس‌اندازهای مردم در نهادهای حقوقی به سرمایه‌گذاری تبدیل شود، ثانیاً بهره بانکی باعث ایجاد سفته بازی می‌شود که اگر بهره جاری در بانک‌ها از بهره حاصل از سفته بازی کمتر باشد پول به سوی سفته بازی می‌رود و گرداب پولی حاصل از آن باعث عدم برابری پس‌انداز و سرمایه‌گذاری می‌شود.

این عدم تساوی اول باعث بیکاری می‌شود زیرا شرط لازم برای اشتغال کامل برابری پس‌انداز و سرمایه‌گذاری است. ثانیاً چون پول چندین بار در گرداب پولی دست به دست می‌چرخد مقامات بانکی به درستی نمی‌توانند تخمین بزنند که چه مقدار پول برای نیاز جامعه لازم است در نتیجه گاهی دست به افزایش حجم پول زده و برخی مواقع حجم پول را کاهش می‌دهند. این حالت قلب اقتصاد سرمایه‌داری را به بیماری مبتلا کرده و استمرار در انجام این سیاست نه تنها بهبودی در اوضاع اقتصادی سرمایه‌داری به وجود نمی‌آورد بلکه به شدت بیماری می‌افزاید.

در بانکداری ربوی بانک از مردم و موسسات بر اساس نرخ بهره از قبل تعیین شده وام گرفته و به افراد و موسسات حقوقی بر اساس نرخ بهره بیشتر وام می‌دهد. در حقیقت بانک در این سیستم واسطه و جوه از طرف سپرده‌گذاران به وام‌گیرندگان تبدیل می‌شود. یعنی با یک نرخ بهره ای وام می‌گیرد و با نرخ بهره بیشتری وام می‌دهد. به این ترتیب این نوع بانکداری جزئی از بازارهای پولی هست که جزء دیگر آن سفته بازی در بورس اوراق بهادار (منظور بازارهای ثانویه است) یا همان گرداب پولی است.

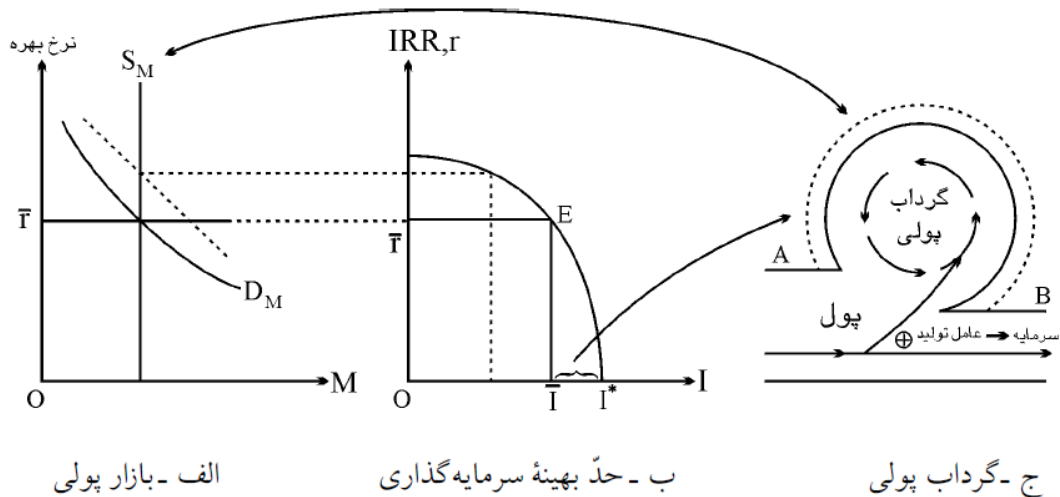
این نوع بانکداری به نحوه استفاده وام‌های دریافت شده کاری ندارد همین قدر کفایت می‌کند که وثیقه ارزشمندی که ارزش آن بیش از وام درخواستی باشد. به همین دلیل معلوم نیست چه میزان از آن در امور سفته بازی به کار گرفته می‌شود و چه میزان به امور تولیدی تخصیص داده می‌شود.

بدیهی است که اولاً در کارهای تولیدی است که اشتغال به وجود آمده و کالا تولید می‌شود و چرخ اقتصاد به کار می‌افتد در حالیکه در کارهای سفته بازی نه کار جدیدی به جامعه ارائه می‌شود و نه تولیدی صورت می‌گیرد. ثانیاً علت پرداختن به امور سفته بازی آن است که بهره حاصل از سفته بازی که ریسک آن نیز بالا می‌باشد از نرخ بهره بانکی که تقریباً ریسکی وجود ندارد بیشتر باشد.

نتیجه آنکه آن بخشی از وام‌های دریافتی که صرف امور سفته بازی (در خرید و فروش اوراق قرضه- اوراق سهام- سکه- زمین- ماشین و مانند آن) می‌گردد در چرخه ای که ما آن را گرداب پولی نامیده ایم (نمودار شماره یک) به طور دائم می‌گردد.

ضمناً امور سفته بازی در کوتاه مدت و برای چندین بار (حتی در یک روز) انجام شده در حالیکه تولید در بلند مدت صورت می‌گیرد. بالاخره آنکه پس‌اندازهای سپرده‌گذاری شده در بانکها بیش از میزان سرمایه‌گذاری در کارهای تولیدی می‌باشد و این عدم تساوی باعث بیکاری می‌شود (به نمودار شماره یک به عدم تساوی این دو پدیده یعنی  $S_1$  توجه کنید).

خلاصه آنکه در نظام سرمایه داری که بانکداری ربوی از جمله خصایص بارز آن می‌باشد علاوه بر بازار پولی بازار سرمایه وجود دارد و به پول دو نوع بازدهی تعلق می‌گیرد یکی بهره که یا از طریق بانکها پرداخت می‌شود و یا از امور سفته بازی حاصل می‌گردد و دیگری زمانی که پول با تبدیل به سرمایه در امور تولیدی به آن سود تعلق می‌گیرد در این سیستم بانکداری بانکهای ربوی مالک موقتی سپرده‌ها هستند و می‌توانند آنها را در هر موردی که به نفع آنهاست سپرده‌ها را به کارگیرند.



نمودار شماره یک

در بانکداری اسلامی که جزئی از نظام اقتصادی اسلامی است هر گونه بهره (ربا) تحریم شده است و نباید ظاهر شود. این به آن معناست که اولاً بازار پولی از بین رفته و ثانیاً کلیه امور سفته بازی که در آن بهره به وجود میاید باید از بین برود یعنی مستقیماً پول بدون ورود به بازارهای پولی و سفته بازی به سرمایه تبدیل می شود و این وظیفه بانکداری اسلامی بدون ربا است. یعنی سپرده گذار پول خود را به صورت سپرده در اختیار بانک اسلامی و به عنوان وکیل سپرده گذار قرار می دهد و از طرف دیگر بانک اسلامی موظف است که بدون اجازه ورود به بازار پولی و سفته بازی به عنوان شریک با سرمایه گذاران بالقوه قرارداد مشارکت ببندد در اینجا سپرده گذار از طرق بانک اسلامی در حقیقت سهامدار واحدهای تولیدی بالقوه می شوند.

بانک اسلامی با نظارت دقیق بر نحوه سهم خود در واحدهای تولیدی در سود آنها (به عنوان وکیل سپرده گذار) شریک بوده و پس از کسر حق الزحمه خود آن را بر حسب مدت زمان و مقدار سپرده بین سپرده گذاران تقسیم می کند. در این سیستم بانک اسلامی وکیل سپرده گذار بوده و به نیابت از طرف سپرده گذار شریک سرمایه گذار می شود. این خود به معنای آن است که ضمن حذف بازار پولی (به دلیل تحریم ربا) بانک اسلامی خود بخش عمدهای از بازار حقیقی سرمایه می شود.

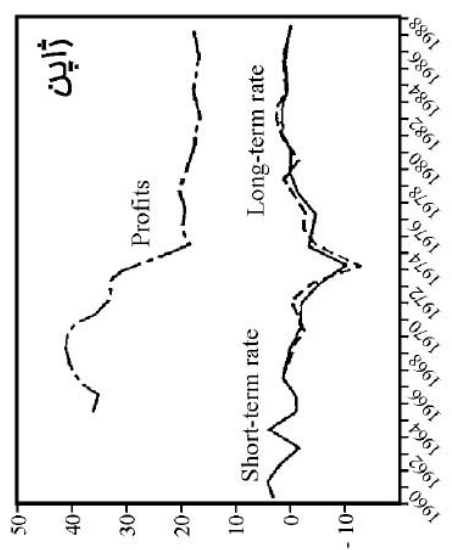
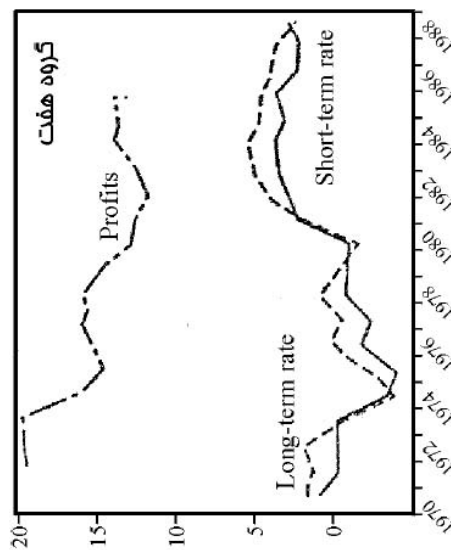
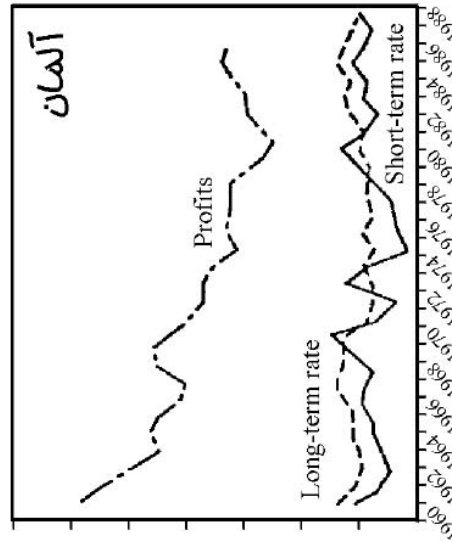
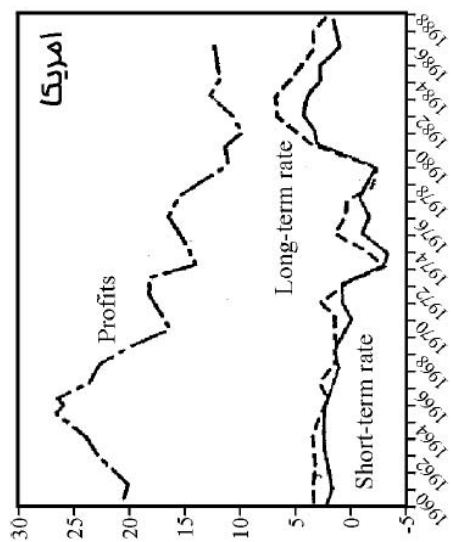
## تعاملات افراد و بانک در بانکداری اسلامی

تمام سپرده‌ها در این نوع بانکداری به صورت مشاع درآمد و سود حاصل از مشارکت در تمام امور تولیدی نیز به صورت مشاع درآمد و بر این اساس بین سپرده‌گذاران تقسیم می‌شود بدون آنکه **سپرده گذاری** بدانند که سپرده او در چه کار تولیدی به کار رفته است زیرا صدها پروژه سرمایه گذاری وجود دارد و در دو طرف منابع و مصارف موجود (یعنی سپرده‌ها و سودهای حاصل) مشاع هستند. این امکان وجود دارد که درصد کمی از سرمایه گذاری‌ها به زیان منجر شود و قانون اعداد بزرگ می‌گوید که سود کلی مشاع همواره مثبت است و سپرده‌گذارها باید مطمئن باشند که بازدهی به نام سود (نه بهره) به آنها تعلق می‌گیرد. این بازدهی مقدار مشخصی ندارد و از قبل قابل تعیین نمی‌باشد زیرا بستگی به مکانیزم بازار در طرف عرضه و تقاضای محصولات تولید شده و شدت رقابت در بازار توسط واحدهای تولیدی که بانک در آنها مشارکت کرده است دارد.

## مزایا و معایب بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری ربوی

نکات مهمی که در اینجا وجود دارند عبارتند از:

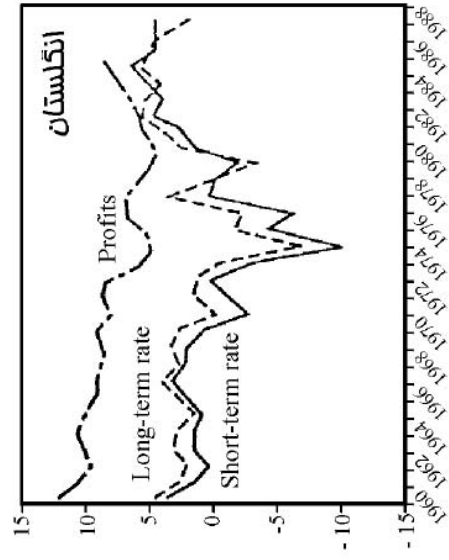
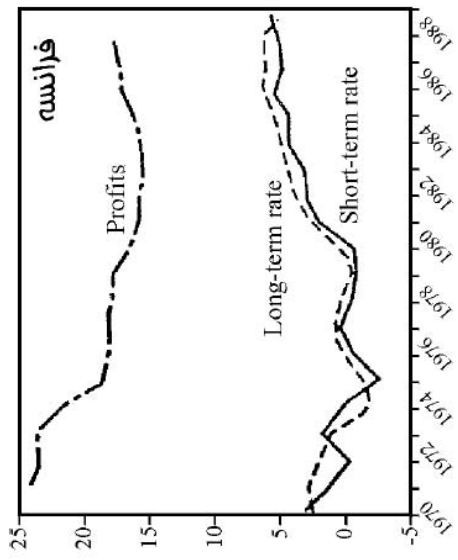
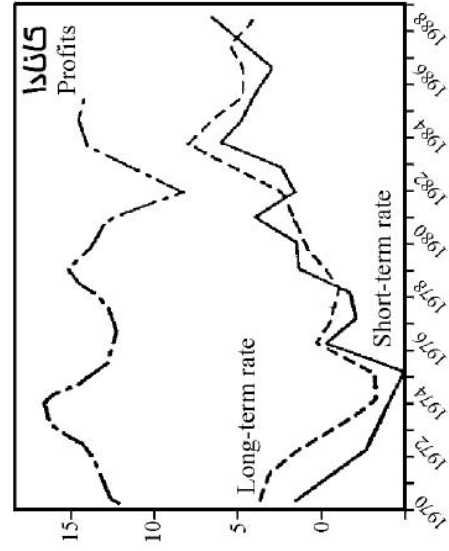
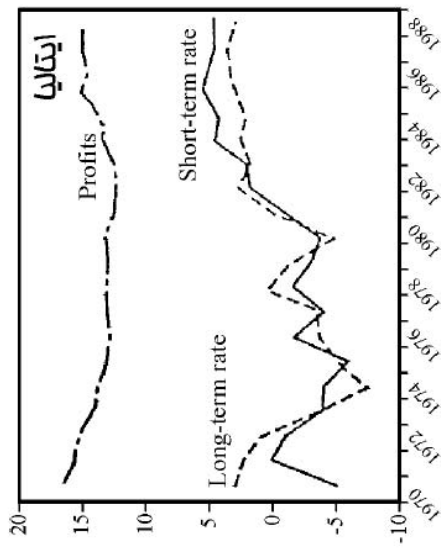
1. حتی در نظامهای ربوی نرخ سود چندین برابر نرخ بهره می‌باشد (نمودارهای شماره 1-2 و 2-2) که با حذف بهره سپرده‌گذاران نظام اسلامی از سودی که چندین برابر نرخ بهره می‌باشد استفاده می‌کنند که باعث تعدیل درآمد در جامعه شده مضافاً اینکه به روشنی معلوم می‌شود که میزان اشتغال بالا می‌رود. مفهوم مخالف آن این است که نرخ بهره و سفته بازی مانع اشتغال کامل می‌گردد.
2. وجوهی که در امور سفته بازی به کار گرفته می‌شود باید نرخ بازدهی (نرخ بهره ای) بیش از نرخ بهره بانکی داشته باشد. چون گرداب پولی در مدت زمانی کوتاه هم وسعت و هم عمق بیشتری می‌گیرد و زاینده نیست بلکه فقط درآمد ربوی برای سفته بازان میلیاردری ایجاد می‌کند که به تولید ارتباطی ندارد و باعث افزایش تقاضا برای انواع کالاها شده بدون آنکه در طرف مقابل عرضه‌ای برای آنها داشته باشد. نتیجه آنکه ریشه تورم در اینجا شکل گرفته و قابل حذف نمی‌باشد.



نرخ سود در صنعت و نرخهای بهره واقعی در کشورهای گروه هفت و آمریکا و ژاپن و آلمان طی سالهای ۱۹۸۸ - ۱۹۶۰

نمودار شماره ۱-۲





نرخ سود در صنعت و نرخهای بهره واقعی در کشورهای فرانسه - ایتالیا - انگلستان و کانادا طی سالهای ۱۹۸۱ - ۱۹۶۰

نمودار شماره 2-2

3. اگر چه با مدیریت صحیح پولی در نظام سرمایه داری می توان نرخ تورم را کاهش داد ولی همواره بیکاری در آن جوامع به صورت قطعی آثار خود را نشان خواهد داد. به عبارت دیگر اثبات شده است که در نظام سرمایه داری یا تورم بالا بوده و بیکاری کم بوده و یا آنکه تورم پایین پائین بوده و بیکاری زیاد خواهد بود.

4. دولتهای نظام سرمایه داری برای جبران پایین بودن رغبت بخش خصوصی به تولید کالاهای خصوصی در کارهای تولیدی بلند مدت اگر از طریق مالیات توانایی کسب درآمد و هزینه نداشته باشند از طریق انتشار اوراق قرضه بدهی های سنگینی برای خود ایجاد می کنند.

به طور خلاصه آنکه در نظام سرمایه داری از پتانسیل های موجود جامعه استفاده مطلوب بدست نمی آید در حالیکه در نظام بانکداری غیر ربوی از پتانسیل های موجود در حد مطلوب استفاده شده و عدالت اقتصادی - اجتماعی در نحوه توزیع درآمد و ثروت حاصل می شود. اگر به اشتباه فردی توانسته باشد اثبات کند که عدم وجود بازار پولی و حذف کلیه امور سفته بازی و کاهش سطح اشتغال و دوری از عدالت از معایب یک سیستم اقتصادی است تمام اینها و موارد دیگر را میتوان از معایب نظام بانکداری اسلامی دانست .

## اولویت ها در بانکداری اسلامی و بانکداری ربوی

اگر از سفته بازی درآمدهای کوتاه مدت حاصل می شود و در کوتاه مدت نیز می توان آن را خرج کرد ولی در حذف سفته بازی و رو آوردن به تولید که کاری بلندمدت ولی سازنده است و برای خرج کردن درآمدها قدری بیشتر باید صبر نمود ، یعنی حرص به مصرف سریع در زمان حال در مقایسه با مصرف آینده کاهش می یابد.

در حالت اول گفته میشود که ارجحیت مردم در مخارج در زمان حال در مقایسه با زمان آینده است و در حالت دوم ارجحیت مردم به صبر در زمان حال و خرج آن در زمان آینده می باشد. این مورد و موارد فوق می تواند مورد مطالعه دقیق قرار گیرند و دلالت های آنها را در خصوص میراث خواری نسل های آینده بررسی نمود.

در بانکداری ربوی با تغییر نرخ بهره توسط بانک مرکزی به طور غیر مستقیم و تصنعی اولویت های تولیدی تغییر میکند. به این معنی که در نرخ بهره ای مشخص تعداد معینی سرمایه گذاری سودمند ضمن مقایسه نرخ بهره و نرخ سود توجیه پذیر خواهند شد ولی با کاهش یا افزایش تصنعی نرخ بهره در بازار پولی تعداد سرمایه گذاریها تغییر میکند.

این نوع کارها دخالت در مکانیزم بازار پولی میباشد در حالیکه در نظام بانکداری غیرربوی بانک مرکزی با توجه به الویت های **راستین** جامعه لیستی از انواع سرمایه گذاریها را تهیه کرده و با تغییر نسبت سهم سود بانک به سهم سود واحد تولیدی و بدون مداخله در مکانیزم بازار به سرمایه گذاری ها جهت داده و نیاز واقعی جامعه را تامین می کند. ضمناً بانک اسلامی از طریق تغییر لیست ذکر شده برای مناطق

محروم می‌تواند از میزان محرومیت اقتصادی آنها بکاهد در حالیکه نظام سرمایه داری از این ابزار برخوردار نیست و هرگونه تغییر در نرخ بهره برای مناطق محروم دخالت در مکانیزم بازار است.

## کشورهای عامل به بانکداری اسلامی

بحث، تحقیقات دانشگاهی و عملیات مربوط به اقتصاد اسلامی (همان گونه که قبلاً ذکر شد) به دهه های 60 و 70 میلادی بر می‌گردد. این گونه تحقیقات زمینه را برای پیاده کردن بانکداری اسلامی یعنی حذف بهره (ربا) و عملیات مشارکت در سود و زیان (Profit and Loss Sharing - PLS) فراهم نموده است.

لازم به ذکر است که بنیان اولیه تحقیقات مورد اشاره در بالا همان فقه اسلامی در خصوص تحریم ربا و فقه معاملات بوده است که سابقه آن به صدر اسلام بر میگردد و اساس معاملات مالی اسلامی را تشکیل می‌دهد. این مطالعات مکمل اقدامات عملیات بانکداری بدون ربا در برخی از کشورهای اسلامی محسوب می‌شود. اولین تجربه بانکداری اسلامی (بر اساس مدارک موجود) در سال 1963 و در کشور مصر بوده است.

در دومین کنفرانس وزرای خارجه کشورهای اسلامی در سال 1973 سندی به امضا اعضا رسید که بر آن اساس بانک توسعه اسلامی (Islamic Development Bank--IDB) تاسیس شد. این بانک به تاسیس بانک اسلامی در کشورهای عضو اهتمام ورزید به طوری که در دهه 1970 چند بانک اسلامی به شرح زیر تاسیس شد:

1. بانک اسلامی دویی (1975)
2. بانک اسلامی فصیل در سودان (1977)
3. بانک اسلامی فصیل در مصر و بانک اسلامی اردن (1978)
4. بانک اسلامی بحرین (1979)

همچنین در سال 1980 بانک اسلامی بین المللی سرمایه گذاری و توسعه در لوکزامبورگ و بانک اسلامی مالزی در سال 1983 تاسیس شدند.

نهیست بانکداری اسلامی در پاکستان مراحل متعددی را طی کرده است ولی اول ماه ژوئیه 1985 تمام عملیات بانکداری در آن کشور بدون بهره بوده است حتی از آن تاریخ هیچ بانک خارجی نیز نمی‌توانست بر اساس بهره قبول سپرده کند بلکه اساس همان عملیات PLS بوده است. ولی عملیات در مورد سپرده های ارزی و نیز وامهای ارزی بر اساس ربا (بهره) تنظیم میشد. در ایران نیز قانون عملیات بانکداری بدون ربا که در شهریور 1362 تصویب شد مقرر شد که از ابتدای سال 1364 پیاده شود. **اما هرگز به اجرا در نیامد.**

به موجب فرمان رییس جمهور سودان در سال 1984 مقرر شد که عملیات بانکداری بر اساس بهره متوقف شود. بر این اساس بانک مرکزی سودان تمام بانکهای تجاری را موظف نمود که عملیات ربوی را متوقف کرده و سپرده های موجود را یا به سپرده های سرمایه گذاری تبدیل کرده و یا به هر نوع دیگری از سپرده ولی بر اساس شریعت اسلام تبدیل کنند.

خلاصه آنکه قرار شد که بانکداری اسلامی در سه کشور ایران، پاکستان و سودان در سطح ملی و به طور کامل پیاده شود. گفته شده است که در این سه کشور تمام عملیات بانکداری براساس قوانین مالی اسلامی انجام شده ولی در کشورهای دیگر مانند بنگلادش مصر اندونزی اردن و مالزی خدمات بانکداری اسلامی توسط بانک های متعارف انجام میشود.

نکته مهم این است که تا چه حد این سه کشور توانایی پیاده کردن کامل بانکداری اسلامی را داشته اند جواب به این سوال نیاز به بحث بیشتری دارد.

براساس تحقیقاتی که نویسنده این سطور طی سالهای گذشته انجام داده است نشان داده شده است که

نظام بانکداری ربوی (سرمایه داری):

- بر اساس پایه های سست بنا شده است.
- دارای تناقض است.
- در درون خود عوامل ناپایدار دارد که از آن جمله سفته بازی - ثروت مجازی و ریسک مصنوعی (ساختگی) را می توان نام برد.

وجود عوامل فوق باعث شده است که بانکها و بازارهای بورس اوراق بهادار این کشورها پس از رکود بزرگ سال 33-1929 دچار نوسانات شدید و متعدد شده که ممکن هست بحرانهای مالی بین المللی فعلی این نظام را به سمت سقوط و هلاکت برساند. برای دانشمندان ممتاز اقتصاد حتی برندگان جایزه نوبل در اقتصاد مشکلات موجود نظام سرمایه داری لاینحل جلوه میکند. برای ایشان فکر کردن در فضای بدون بهره مانند تصور حیات انسان در فضای بدون اکسیژن است.

اینکه آیا بانکداری موجود در کشورهای فوق الذکر حقیقتاً اسلامی است و مغالطه ای در بین نیست انگیزه اولیه نوشتن این یادداشت است. براساس یافته های نویسنده آنچه که تا کنون در غالب موارد پیاده شده است و نیز غالب نوشته ها چیزی جز گذاردن سرپوشهای اسلامی بر روی معاملات ربوی نیست و یا به عبارت دیگر از نوع Pork Wrapped in Halal Meat میباشد و این نشان دهنده شدت نفوذ نظام سرمایه داری در افکار این گونه دولتمردان و نیز نویسندگان می باشد به نحوی که برخی از نویسندگان با افتخار می نویسند که آنچه که آنها در تحقیقات خود در بانکداری اسلامی یافته اند با نوع بانکداری در کشور آمریکا شباهت زیادی دارد!

بنابراین سوال به اینجا بر می‌گردد که چه انتظاری می‌توان و باید از پیاده شدن بانکداری واقعی اسلامی بدون بهره داشت. آنچه که نویسنده این سطور در بحث نظری و براساس منطق خاص علم اقتصاد به آن رسیده است این است که اگر بانکداری بدون ربای واقعی پیاده شود نتیجه آن (همراه با سایر مشخصات اقتصاد اسلامی) عبارت خواهد بود از:

1. اشتغال کامل

2. تثبیت سطح عمومی قیمت‌ها که با نوسان قیمت‌ها متفاوت است

3. توزیع عادلانه درآمد و ثروت

4. جلوگیری از بروز حوادثی مانند نوسانات تجاری و سقوط بازار سهام

5. رشد مداوم اقتصادی

مزایای فوق‌امتیازات بانکداری اسلامی بر سرمایه‌داری است که دانشمندان غربی توانایی رسیدن به آنها را تا کنون نداشته‌اند.

## برخی مشخصات بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری ربوی:

**الف) بانکداری اسلامی دارای مشخصات زیر بوده که در وضعیت کلی و ساده بیان می‌شود:**

- بانک وکیل سپرده‌گذار و شریک سرمایه‌گذار است
- بانک به وکالت از طرف سپرده‌گذاران با سرمایه‌گذاران بالقوه مشارکت می‌کند.
- تمام سپرده‌ها به صورت مشاع درآمده و در تمام پروژه‌های سرمایه‌گذاری شریک هستند.
- پرداختی به سپرده‌گذاران همان سودهای حاصله از پروژه‌های سرمایه‌گذاری است که آن نیز مشاع است و سپرده‌گذاران به نسبت مدت و مبلغی که سپرده‌گذاری کرده‌اند شریک هستند. بنابراین هزینه از قبل تعیین شده‌ای برای پول قابل‌تصور نیست مانند سودی که به سهام‌تعلق می‌گیرد که از نظر حسابداری و به درستی هزینه محسوب نمی‌شود.
- از آنجا که تعداد پروژه‌های سرمایه‌گذاری زیاد است امکان زیان در برخی از پروژه‌ها وجود دارد ولی به موجب قانون اعداد بزرگ متوسط موزون سودها به سپرده‌گذاران تعلق می‌گیرد. به این ترتیب ریسک سپرده‌گذاری در بانکداری اسلامی در مقایسه با ریسک حاصل از خرید تعداد محدودی سهام در بورس اسلامی کمتر می‌باشد.
- سپرده‌گذاران به هیچ‌اطلاعی از پروژه‌های نادری که زیانده بوده‌اند ندارند.
- سود پس از انجام عملیات تولیدی و فروش و هزینه‌ها معلوم می‌شود که در شرایط موجود و با وسایل الکترونیکی پیشرفته امروزی حتی می‌توان میزان سود هر واحد تولیدی را در هر روز محاسبه و اعلام نمود.

- سود سپرده ها دارای نوسان است و میزان نوسان به شرایط بازار آن هم بازار مدیریت شده (و نه بازاری که در دست عده ای سفته باز تنظیم می شود) بستگی دارد.
- در مقابل درآمدهای مشروع سپرده گذاران از سپرده گذاری چون تولید وجود دارد بنابراین عرضه و تقاضا برای کالاها و خدمات همواره به یک نسبت تغییر می کنند که ثبات قیمتها را تضمین میکند.
- بانک اسلامی نهادی است که سرمایه بالقوه (یعنی پول) یعنی سپرده سپرده گذاران را به سرمایه بالفعل تبدیل میکند. از اینجاست که اشتغال ایجاد شده و این موضوع دغدغه اصلی این نوع بانکداری است
- درآمد بانک اسلامی از طریق حق الوکالت های وصولی از سپرده گذاران تامین می شود بنابراین بانک اسلامی درصد حداکثر سود نمی باشد.
- وثیقه سرمایه گذاران بالقوه همان پروژه های توجیه پذیر آنهاست یعنی قابلیت استعداد و دانش آنها مبنای می باشد.
- بانک اسلامی هیچ گونه توجیهی برای وجود بازار پولی را نمی پذیرد، بدیهی است که حذف بازار پولی از ابتدا به دلیل تحریم ربا نباید وجود داشته باشد و این همان ادغام پول در سرمایه است که عنوان کتاب نویسنده میباشد. این امر مانع جدایی بخش پولی از بخش واقعی اقتصاد میشود یعنی نظام اقتصاد اسلامی بر خلاف نظام سرمایه داری یکپارچه است.
- برای توجیه اقتصادی برنامه ها و امضا قرارداد مشارکت با سرمایه گذاران بالقوه بانک اسلامی از تخصص دانشگاهیان در تمام پروژه ها و در تمام مناطق کشور استفاده می کند. این کار به تقویت و توجیه رابطه منطقی بین صنعت و دانشگاه کمک می کند.

#### **ب- بانکداری ربوی هم در نظریه و هم در عمل مشخصات زیر را در وضعیت کلی و ساده دارا می باشد:**

- این نوع بانکها دریافت کننده وام از سپرده گذاران و پرداخت کننده وام گیرندگان هستند بنابراین واسطه جوه هستند.
- نرخ بهره پرداختی به سپرده گذاران کمتر از نرخ بهره به وام گیرندگان است.
- درآمد بانک ربوی عبارتست از حاصل ضرب اختلاف دو نرخ بهره دریافتی و پرداختی در میزان خلق پول
- هر قدر بانک بتواند سعی در خلق پول می کند که درآمد خود را افزایش دهد.
- این بانک مطلقاً توجهی به سایر مسائل اقتصادی مهم مانند تولید- اشتغال- سطح عمومی قیمتها و توزیع درآمد و ثروت ندارد.
- میزان وام پرداختی در بانکها به مشتریان خود بستگی به ارزش وثیقه آنها دارد.
- نرخ بهره در این نوع بانکداری ثابت می باشد و میزان آن بستگی به نرخ دارد که به دلیل سفته بازی با پول و در گردابه های پولی حاصل می شود و نه به دلیل تولید و ایجاد اشتغال.
- درصدی از وامهای دریافتی به امور تولیدی منتهی می شود و هزینه پرداختی به این نوع بانکها جزء قیمت تمام شده محصولات تولید شده میباشد. این هزینه همان هزینه پول است.

• در چنین سیستمی علاوه بر بازار سرمایه (یعنی بازار اولیه) - بازار کالا- و بازار نیروی انسانی بازار پولی هم وجود دارد که مسیر **متفیییر** های اقتصادی را نرخ بهره معین میکند نرخى که در کوتاه مدت و به دلیل سفته بازی بوجود میآید راه نمائی برای تصمیم گیری های اصولی می شود.

در صورتی که خواننده با مبانی علم اقتصاد آشنایی داشته باشد این توضیح ضرورت دارد که ذکر شود با پیاده شدن بانکداری اسلامی و تحریم بهره دیگر جایی برای بازار پولی به وجود نمی آید زیرا اساس این بازار (بالاخص تقاضا برای پول) بهره است. تقاضا برای پول عمدتاً تقاضا برای سفته بازی است و در عملیات کوتاه مدت صورت می گیرد. در حالی که تولید در بلند مدت امکان دارد. بنا به استدلال کینز بهره باعث سفته بازی میشود و سفته بازی به عدم ثبات نظام مالی می انجامد. علاوه بر آن اگر در نظام سرمایه داری فقط بهره به سپرده گذاران داده شود در نظام اسلامی سود واقعی ( و نه بهره و تحت عنوان صورتی " سود علی الحساب" برای گمراهی مسلمانان) به سپرده گذاران داده میشود. این نرخ همواره چند برابر نرخ بهره میباشد. در 8 پانلی که برای کشورهای صنعتی پیشرفته در نمودار شماره 2 آمده است نرخ سود طی مدت 26 سال چند برابر نرخ بهره بوده است همین نرخهای بالای سود است که از طریق بانک اسلامی به سپرده گذاران داده می شود.

**شرایطی که در کشورهای صنعتی پیشرفته وجود دارد ما را به این نتیجه می رساند که این کشورها به دلایل زیر:**

1. جسارت در قبول ایده های جدید منطقی
2. نوآوری
3. ریسک پذیری
4. حاکمیت قاطع قانون
5. سرمایه اجتماعی قوی

برای پیاده کردن بانکداری اسلامی آماده تر هستند تا کشورهای در حال توسعه.

نویسنده این سطور براین اعتقاد است که تمام عوامل پنج گانه فوق بالاخص سرمایه اجتماعی قوی در این کشورها مانع نابودی کامل آن نظام در بحرانهای اقتصادی بوده است. ولی بحران مالی جهانی اخیر شدیدتر و قوی تر از بحرانهای قبلی می باشد. چه بسا که این نظام رو به انقراض بوده و نظام دیگری حاکم شود.

## دو نکته در این قسمت قابل ذکر است:

**الف** - مشخصات بالا برای ارزیابی عملکرد بانکداری به اصطلاح اسلامی یا غیر ربوی در کشورهایی که مدعی پیاده کردن آن هستند کافی است. ولی چون در این کشورها بیکاری در سطح بالایی قرار گرفته و تورم شدید است و توزیع درآمد و ثروت ناعادلانه است دلیل روشنی است بر اینکه نوعی از بانکداری که در این کشورها پیاده شده است از همان نوع Pork Wrapped in Halal Meat هستند.

**ب** - ممکن است گفته شود بحث فاصله بین نظریه تا عمل در اینجا وجود دارد.

به طور خلاصه آنکه حتی علمای اقتصادی سرمایه داری در فضای نظریه پردازی اذعان دارند به اینکه آن نظام مملو از اشتباهات Errors هست که من آن را تغییر داده و ادعا کرده ام که نظام سرمایه داری مملو از سفسطه Fallacies است. و یا اگر بهتر بگوئیم مملو از تناقض (P and not P) است که بحث آن در این مختصر نمی گنجد.

برای اثبات ادعای اینجانب به شاخص ترین کتاب موجود که در حقیقت نقدی است اصولی بر نظام سرمایه داری یعنی کتاب بی نظیر "نظریه عمومی" جان مینارد کینز John Maynard Kenes که به اینشتین علم اقتصاد شهرت پیدا کرده است مراجعه شود.

نیز کتابهای پرفسور شومپتر Schumpeter، لو مینسکی H. Minsky، از اهمیت خاصی برخوردار هستند این نواخ هشداریهای دقیقی به حکام نظام سرمایه داری داده اند ولی ثروتمندان آن جوامع به آنها بی توجه بوده و به خصوص بی اعتنائی افراد عضو Think Tank پشت صحنه Wall Street مسبب گرفتاریهای اقتصادی 99% جوامع سرمایه داری بالاخص آمریکا شده اند.

از جمله هشداریهای دیگری که داده شده است در سه جلد کتاب توسط پروفیسور F.SODDY برنده جایزه نوبل در رشته شیمی (آری رشته شیمی نه اقتصاد) میباشد که در اواخر بحران بزرگ 33-1929 چاپ شده اند.

برای خوانندگانی که حداقل دوره کارشناسی اقتصاد را تمام کرده باشند مراجعه به نمودار شماره 1 نشان می دهد که چگونه بازار پولی و بهره باعث بیکاری در کشورهای صنعتی پیشرفته شده و می شود.

از پانل سمت چپ شروع میکنیم که در آن بازار پولی نرخ بهره ای به اندازه ۲ به وجود می آید.

این نرخ بهره باعث می شود که بر اساس پانل وسط از کل سرمایه موجود در کشور یعنی  $K_1$  فقط به اندازه  $K_0$  مورد استفاده قرار گیرد زیرا نرخ بهره کمتر از نرخ بازدهی داخلی یا همان MEC است. بقیه سرمایه بالقوه موجود یعنی  $K_0, K_1$  به امور سفته بازی سوق داده می شود که گرداب پولی Money Whirlpool را بوجود می آورد.

بخشی از کل پس انداز موجود یعنی S وارد گرداب پولی شده و این گرداب مانع برابری سرمایه گذاری و پس انداز یعنی  $I, S$  می شود که این خود (یعنی  $S > I$ ) توجیه کننده بیکاری در این کشورهاست. به عبارت دیگر رودخانه ای که عرض آن S است در مسیر خود تنگ شده و به I تبدیل می شود. موضوع بیکاری را به صورت دیگری هم می توان توجیه کرد و آن اینکه چون بهره مانع استفاده کامل از سرمایه های



بالتوجه موجود در کشور می‌شود و سرمایه مکمل نیروی انسانی در تولید است بنابراین تمام کارگران موجود در کشور به کار گرفته نمی‌شود معهدا ثروتمندان بدون توجه به عواقب آن به سفته بازی و افزایش ثروت خودشان در بازارهای ثانویه بورس اوراق بهادار می‌پردازند.

### تحقیقات این نوع بانکداری و افراد شاخص در این رشته:

برای تشخیص صحیح و مدل سازی اصیل بانکداری اسلامی ضرورت دارد که به مصداق "تعریف الاشیا بالاضدادها" ابتدا نظام سرمایه داری را دقیق و عمیق بشناسیم چون این راهی است بسیار طولانی و طاقت فرسا بنابراین ابتدا توصیه می‌شود که به جای آن از قلم اقتصاددانان شاخص و برجسته آن نظام مطالب دستگیرمان شود. این افراد عبارت اند از:

- 1- John Maynard Keynes
- 2- Frederic Soddy
- 3- Hyman Minsky
- 4- Joseph Schumpeter

تحقیقات دانشمندان بالا را می‌توان از طریق اینترنت بدست آورد.

در زیر نام اقتصاددانان مسلمانی که تحقیقات آنها تا حد شایسته‌ای خالی از مغالطه با نظام سرمایه‌داری است و نظرات صائبی در مورد اقتصاد اسلامی و بانکداری اسلامی دارند ذکر می‌شود:

- 1- Othman Al- Habshi
- 2- Mohammd Ariff
- 3- Hamid Al-Junid
- 4- Anas Zarqa
- 5- Mohammad Nejatullah Siddiqi

تحقیقات دانشمندان مسلمان مذکور در بالا را نیز می‌توان از طریق اینترنت به دست آورد.

تعداد و عنوان پایان نامه های کارشناسی ارشد و رساله های دکتری در زمینه‌های مختلف بانکداری اسلامی و نیز در خصوص بورس اوراق بهادار اسلامی را می‌توان از طریق اینترنت بدست آورد.